

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Факультет політичних наук
Кафедра історії

**ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОЗВІДУВАЛЬНИХ СЛУЖБ НА
ТЕРИТОРІЇ УРСР (1920 – 1980-ті рр.).**

АВТОРЕФЕРАТ

дипломної роботи

на здобуття освітнього ступеню «магістр»

Виконала:

студентка VI курсу групи 634

Галузь знань: 03 «Гуманітарні науки»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

Черничко Людмила Юріївна

Науковий керівник:

доктор історичних наук, доцент

Міронова Ірина Сергіївна

Миколаїв – 2021

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Обрані для дослідження тема та час являли собою надзвичайно складний період не тільки для державності Української РСР, але й для можливості забезпечення гідних та безпечних умов життя, правової захищеності та виконання державою усіх покладених на неї зобов'язань.

На початку становлення радянського періоду Україна, хоч і зберігала певною мірою автономію, однак постійно мала оборонятися від загарбників, насильницьких заходів щодо повної втрати державності та підпорядкуванню агресору, штучного зрощення з його культурою, законами та порядками. У такому широкому спектрі проблем не останнє місце займали розвідувальні органи, які в сукупності з відсутністю кваліфікованих кадрів та постійною зміною обстановки не мали можливості і не могли в повній мірі виконати покладені на них функції збирання, обробки та надання органам правління розвідувальної інформації, яка змогла б певним чином попередити про наміри чи діяння сусідніх держав.

Незважаючи на розгалужену систему органів розвідки УРСР, які поділялися на Центральний орган (до якого входили контррозвідувальні, оперативні, ідеологічні, аналітичні, оперативно-технічні підрозділи та відділи), територіальні та органи КДБ СРСР на території УРСР, важко говорити про всебічне та ефективне використання розвідувальних кадрів, їх розбудову та сприяння ефективності у добуванні інформації.

Актуальність проблеми дослідження полягає в тому, що хоча цей період і приніс надзвичайно багато жертв, але надав органам, які діяли на території України, досвіду в розвідувальній роботі та різноманітних операціях, ознайомлення з її методами, стратегіями, розширення зон впливу у внутрішній і зовнішній розвідках. Також розвідка УРСР поповнилась професійними кадрами,

які стали загальновідомими і зробили великий внесок для розвитку цієї справи, ролі розвідки у відстоюванні національних інтересів, розбудові міждержавних стосунків, плануванні і проведенні військових операцій.

Аналіз наявних історичних матеріалів дає можливість навчитися нам на помилках минулого для забезпечення своєї безпеки та отримання переваг в області збройних сил, військових дій, політики та економіки.

Об'єктом дослідження є розвідувальні служби УСРР/УРСР в 1920 – 1980-ті рр.

Предметом дослідження є історія формування і становлення, основні закономірності та своєрідність розвитку і діяльності розвідувальних служб в УСРР/УРСР зазначеного періоду.

Мета та завдання дослідження. Мета дипломної роботи полягає в історичній реконструкції процесу формування, становлення, еволюції, основних напрямків розвитку і діяльності розвідувальних служб на території УСРР/УРСР. Відповідно до поставленої мети передбачається вирішення таких наукових завдань:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми, репрезентативність і достовірність джерельної бази дослідження;
- дослідити діяльність радянських розвідувальних служб та їх вплив на становище в державі;
- проаналізувати та оцінити масштаби діяльності розвідки на території УСРР/УРСР;
- розкрити сутність військової розвідки і таємної поліції в системі органів державної безпеки;
- проаналізувати напрямки діяльності агентурної розвідки та її значення;
- висвітлити роль жінки у розвідувальній роботі та її переваги над противником;

– проаналізувати спрямовані проти нацистських агресорів основні напрями контррозвідувальної діяльності радянських спецслужб на території України в 1941–1944 рр.;

– висвітлити організаційну структуру та діяльність, організаційно-функціональний устрій контррозвідувальної організації «СМЕРШ».

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1920 – 1980-ті рр., що відповідає меті комплексного дослідження безперервного процесу формування, становлення, еволюції та розвитку розвідувальних служб на території УСРР/УРСР. Нижня межа визначається 1920 р. – виданням наказу Всеросійської надзвичайної комісії (далі – ВНК) № 169 від 20 грудня 1920 р. про створення Іноземного відділу ВНК при НКВС РРФСР, який започаткував утворення підрозділів радіорозвідки на території УСРР. Верхня – 20 вересня 1991 р., що пов'язано з припиненням існування КДБ України і постановою Верховної Ради України «Про створення Служби національної безпеки України». Зазначена у роботі верхня межа обґрунтовується фактичним припиненням існування 1-го Управління КДБ УРСР (зовнішньої розвідки) до часу розпаду СРСР.

Географічні межі дослідження охоплюють територію УСРР/УРСР в межах адміністративно-територіальних кордонів 1920 – 1980-х рр.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності, всебічності пізнання, системності, розвитку та цілісності, які дають можливість повноцінно дослідити дану проблему та забезпечити вірогідність результатів дослідження. Багатогранність та різнобічність теми передбачає використання таких підходів як: історичний, логічний, ціннісний та психологічний.

Також у ході дослідження застосовувалися різноманітні методи: загальнонаукові (структурно-системний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, метод зіставлення); конкретно-історичні (порівняльно-історичний, історико-

генетичний, історико-типологічний); спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження).

Застосування та поєднання зазначених принципів, підходів та методів дозволяє позбутися суб'єктивізму і якомога чіткіше висвітлити історичні події. Використання такого комплексу надає методологічну основу для розв'язання наукових завдань і досягнення кінцевої мети дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у проведенні комплексного дослідження процесу формування, становлення й діяльності розвідувальних служб на території УСРР/УРСР у 1920 – 1980-ті рр., визначається цілісним пошуковим підходом до теми, а також постановкою і вивченням значного кола конкретних питань, як-то: особливості організаційної структури служби розвідки, рівень професійної підготовки службовців, джерела комплектування кадрами, діяльність служб з охорони державного порядку і забезпечення безпеки населення, роль жінки в розвідці.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що виявлені матеріали можуть бути використані при розробці спецкурсів з історії правоохоронних органів, Служби безпеки України, при створенні узагальнюючих праць з історії розвідувальної служби України, а також у викладанні загальних курсів вітчизняної й регіональної історії. Результати дослідження можна використовувати в практичній діяльності правоохоронних органів із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, протидії тероризму, злочинам проти миру і безпеки людства, в пропаганді досвіду найбільш ефективних форм боротьби зі злочинністю.

Апробація результатів дослідження. Результати дипломного дослідження пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях:

– Черничко Л. Розвиток радянських розвідувальних служб у період сталінщини (1922–1953 рр.) // Повсякденне життя українського та польського

населення у ХХ–ХХІ ст. «Ольвійський форум – 2020». Міжнародна наукова конференція. «Українсько-польські відносини: до 100-річчя підписання угоди Пилсудський – Петлюра»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2020. С. 23–25.

– Черничко Л. Віктор Семенович Абакумов – перший головнокомандувач спецслужби «СМЕРШ» // «Могилянські читання – 2020». Всеукраїнська науково-практична конференція. «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2020. С. 50–52.

Публікації:

– Міронова І., Черничко Л. Формування та діяльність контррозвідувальної організації «Смерш» у 1943–1946 рр. // Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2020. № 2.

Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Матеріал викладається за проблемно-хронологічним принципом і складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (дев'яти підрозділів) основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 113 сторінок, із них 101 сторінка основного тексту. Список джерел і літератури нараховує 105 бібліографічних позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання, географічні та хронологічні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення дослідження, апробацію основних одержаних результатів.

У **першому розділі «Стан наукової розробки проблеми»** розкрито стан наукового вивчення проблеми. Розділ включає в себе три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми»* визначено сукупність досліджень, присвячених даній тематиці. Праці, які стосуються досліджуваного питання, умовно розподілено на такі групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами: 1) радянська історіографія; 2) сучасна українська історіографія; 3) зарубіжна історіографія.

Історіографія теми надзвичайно складна, оскільки сама проблема охоплює три глобальні періоди історії (довоєнний, воєнний, післявоєнний). Особливо складно досліджувати інформацію воєнного та післявоєнного часу, тому що дане питання було завуальовано в рамках єдиної ідеології марксизму-ленінізму і не підлягало гласності. Серед праць науковців радянського періоду проаналізовано монографію Є. Бродського «Во имя победы над фашизмом: антифашистская борьба советских людей в гитлеровской Германии: (1941–1945 гг.)» (1970), в якій автор дослідив усі форми боротьби, в тому числі саботаж і диверсії на виробництві і транспорті, втечі, радіоперехоплення і поширення правдивої інформації про хід війни, про героїчну боротьбу радянського народу, розвідку (розкриття системи вогню, постів, сигналів оповіщення охорони), збір і виготовлення зброї, компасів і карт, знешкодження провокаторів і охоронців, збройні виступи тощо.

Переоцінка напрацьованого науковцями матеріалу розпочалася в Україні з другої половини 1980-х рр. Гласність дала можливість ліквідувати «білі

плями» в історії та відкрила можливості для дослідження замовчуваних раніше проблем. Серед праць сучасного періоду проаналізовано роботи С. Білоконя, Т. Вронської, В. Нікольського, В. Ченцова, І. Терлецької, Д. Веденєвої, О. Лисенка, С. Лясковської, Д. Міщенко, В. Окіпнюка, О. Олійника, В. Пилипчука, А. Чайковського, О. Божка, В. Козенюка, В. Сідака, О. Лебедева, В. Пилипчука, О. Бажана, Р. Подкура, М. Романова В. Пристайка, Ю. Шаповала, В. Золотарьова, А. Чайковського та ін.

До зарубіжної історіографії віднесено праці російських дослідників В. Христофорова, А. Колпакіді, К. Дегтярьова, В. Коровіна, а також англійського дослідника Дж. Хеслама.

Отже, наявна історіографія дозволила розглянути поставлені в роботі завдання всебічно, у повному обсязі та з різних точок зору.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» розглянуто джерельну базу дослідження, яка складається з різноманітних за походженням, видами, ознаками і змістом документів та матеріалів, що дозволяють розкрити діяльність та інституціональну основу і науково-організаційні механізми дослідження історії спецслужб СРСР (УРСР).

Документальні пам'ятки, використані в роботі, класифіковано згідно з принципом розподілу їх за походженням, за яким джерела умовно розподілено на такі групи: 1) публікації преси; 2) офіційні збірники документів; 3) мемуарна література українських спецслужб (наративні джерела); 4) законодавчі та інші нормативні акти вищих владних структур Радянського Союзу та УРСР.

Використана у дослідженні джерельна база дозволяє конструктивно й усебічно проаналізувати роботу органів державної безпеки та розвідувальної служби СРСР та УРСР.

У підрозділі 1.3 «Методологія та методи дослідження» зазначені використані підходи, принципи та методи наукового дослідження, які дозволяють опанувати наявну літературу з проблеми, вивчити джерела,

систематизувати й узагальнити отриману інформацію, найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності. Складність і багатогранність теми передбачає реалізацію використання комплексу загальнонаукових (логічний, структурно-системний, стадіально-регіональний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, метод зіставлення), конкретно-історичних (порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний), спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, синхроністичний, методи історіографії та джерелознавчого дослідження) та міждисциплінарних методів. Різноманіття методів дослідження, використаних при написанні роботи, дало можливість автору по-новому поглянути на проблематику досліджуваної теми.

У другому розділі «Формування та організація діяльності органів КДБ/ГРУ на території УСРР/УРСР» висвітлено діяльність розвідувальних органів та їх значення в системі управління держави.

У підрозділі 2.1 «Роль військової розвідки і таємної поліції в структурі влади СРСР та УРСР» розглянуто організаційну структуру, правові основи діяльності та взаємодію КДБ і ГРУ. Установлено, що перше головне управління КДБ займалося розвідкою і контррозвідкою, а ГРУ – виключно розвідкою. Тому у всіх радянських посольствах та інших офіційних представництвах було вдвічі більше чекістів, ніж військових розвідників ГРУ.

У підрозділі 2.2 «Особливості підготовки кадрів органів державної безпеки» розглянуто комплектування та забезпечення кадрового складу органів державної безпеки. Враховуючи важливість цих структур для функціонування владного механізму, партійно-державна верхівка відводила пріоритетну роль питанням їх комплектування політично відданими режиму особами, які б забезпечували дотримання «генеральної лінії партії» у проведенні своєї політики. Вивчення організації кадрового забезпечення радянських спецслужб дало можливість дослідити юридичний статус і правозастосовну діяльність

самих органів державної безпеки, їх роль у механізмі тоталітарного владарювання.

У третьому розділі «Агентура та роль жінки в радянській розвідці» досліджуються принципи агентурної розвідки та місце жінки в системі органів державної безпеки.

У підрозділі 3.1 «Організація роботи агентурної розвідки» визначено типи забезпечуючих агентів та їхні завдання, підходи до залучення і відбору агентів, організацію роботи з агентами радянської розвідки. Жоден з видів розвідки не дає можливості проникати в плани і задуми противника так глибоко, як це робить розвідка агентурна. Тому вона завжди була і назавжди залишиться найефективнішим видом добування відомостей про противника. Основне завдання агентурної розвідки – отримання доступу до найбільш важливих секретів, об'єктів, а також збір відомостей, добування документів, зразків виробів, які неможливо придбати неагентурним шляхом. Ця розвідка проводиться як в мирний, так і воєнний час, посилюється в загрозовий період і набуває особливо важливого значення в ході війни.

У підрозділі 3.2 «Відбір та підготовка жінок для розвідувальної роботи» розглянуто критерії відбору та місце жінки в радянській військовій розвідці на тактичному, оперативному і стратегічному рівні. Жіноча мобілізація не була «сліпою». Якщо по відношенню до чоловіків «закидали сітки» і закликали практично всіх, то для жінок були обмеження. Ураховувався вік дівчат, їхня освіта, а також відсутність дітей і сім'ї.

У четвертому розділі «Радянська розвідка і контррозвідка в роки Другої світової війни» розглядаються спрямовані проти нацистських агресорів основні напрями контррозвідувальної діяльності радянських спецслужб на території України в 1941–1944 рр. та організаційно-функціональний устрій органу радянської спецслужби та підрозділу воєнної контррозвідки «СМЕРШ».

У підрозділі 4.1 «Протидія радянських спецслужб німецьким розвідці й контррозвідці на території України в 1941–1944 рр.» розглянуто контррозвідувальні й розшукові заходи, спрямовані на нейтралізацію наслідків діяльності спецслужб противника. Висвітлено методи оперативної роботи з виявлення колабораціоністів у різних прошарках тогочасного українського суспільства, а також протидії опозиційним військово-політичним силам. У роки Другої світової війни контррозвідувальна робота виступала провідним за значенням напрямом оперативної діяльності радянських органів державної безпеки. Вона спрямовувалася на протидію розвідувальним, контррозвідувальним, диверсійно-терористичним та іншим небезпечним діям спецслужб агресора.

У підрозділі 4.2 «Формування та діяльність контррозвідувальної організації «СМЕРШ» у 1943–1946 рр.» висвітлено організаційну структуру та діяльність контррозвідувальної організації, на яку покладалася захист діючої армії під час Другої світової війни. Розглянуто оперативне мистецтво організації в залежності від зміни стратегічної ситуації, проаналізовано переваги та недоліки розвідувальної роботи «СМЕРШ». Особливу увагу приділено оперативним функціям військової контррозвідувальної служби, її здатності вести боротьбу зі спецслужбами противника як в авангарді, так і в тилу армії.

У **висновках** обґрунтовано теоретичні узагальнення й нові підходи до вирішення наукових проблем, які стосуються питань формування спецслужб та розвідки, які впливали на становлення державності, висвітлено роль розвідки у відстоюванні національних інтересів, розбудові міждержавних стосунків, плануванні і проведенні військових операцій.

Підсумовуючи вище сказане можна зробити висновок, що органи безпеки є обов'язковим атрибутом будь-якої суверенної державності, а ігнорування чи недооцінка їхньої ролі можуть призвести до катастрофічних наслідків –

внутрішнього безладдя, втрати незалежності та територіальної цілісності. В особливостях функціональних завдань та поточної діяльності спецслужб промовисто втілюються політичні спрямування державного організму.

Неупереджена переоцінка напрацьованого науковцями матеріалу з даної тематики розпочалася в Україні в другій половині 1980-х рр. з появою політичної гласності. Звільнення від диктату комуністичної ідеології створили умови для багатогранного висвітлення питань з історії України. Починаються процеси переосмислення власного минулого, відхід від марксистсько-ленінських концептуальних догм та перехід на нові методологічні принципи історичних досліджень, вироблення власної національної концепції історичного розвитку та зняття існуючих у радянському суспільстві численних інформаційних бар'єрів. Проблематика дослідження органів державної безпеки та розвідувальних служб УССР/УРСР стає однією з центральних тем сучасної вітчизняної історіографії. Науковцям стають доступні нові архівні документи та матеріали, що розкривали діяння та злочини сталінської системи.

У ході дослідження було досягнуто поставлених завдань:

– З'ясовано стан наукової розробки проблеми, репрезентативність і достовірність джерельної бази дослідження. Висвітливши стан наукової розробки досліджуваної теми, авторка дійшла до висновку, що питання формування та становлення розвідувальних служб на території УРСР у 1920 – 1980-ті рр. недостатньо розкрито в науковій літературі. Історіографія проблеми діяльності розвідувальних служб у досліджуваний період пройшла кілька етапів у своєму розвитку.

Критеріями періодизації історіографічного процесу стали зміни в методології, концепції та проблематики досліджень зі вказаної теми з урахуванням історико-хронологічного підходу. Історіографія проблеми пройшла у своєму розвитку, в основному, ті ж етапи, що й уся вітчизняна історична наука у цілому. Можна виділити етап з початку 1920-х рр. до

1991 р. як цілісний у своїй основі, що базується на єдиній методології марксизму-ленінізму. Розпад Радянського Союзу в 1991 р. ознаменував початок нового періоду в розвитку вітчизняної історії. У зв'язку з цим, цілком обґрунтовано можна виділити новий етап у рамках уже як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, хронологічні рамки якого починаються з 1991 р.

Аналізуючи радянський етап розвитку історіографії проблеми, варто зазначити, що протягом тривалого часу історична наука в радянській Україні перебувала під могутнім ідеологічним пресом комуністичної партії. Особливо жорсткий контроль був встановлений над висвітленням подій, пов'язаних з таємною політичною діяльністю радянської держави. У зв'язку з цим дослідники не могли виходити за суворо визначені рамки дозволеного. Водночас необхідно відмітити внесок дослідників цього періоду в розширення фактологічної складової означеної проблематики, що відображає більш повне уявлення про створення та діяльність розвідувальних органів у 1920 – 1980-х рр.

Досліджено ступінь відповідності та інформативності джерельної бази та методологічну основу роботи. Під час дослідження встановлено, що джерельна база дослідження складається з різноманітних за походженням, видами, ознаками і змістом документів та матеріалів, періодичних видань, що дозволяють розкрити питання формування розвідувальної служби в системі органів державної безпеки УРСР в зазначений період, його діяльність та вектори впливу.

Комплекс джерел представленого дослідження структуровано за такими групами: 1) опубліковані документи та матеріали; 2) наративні джерела; 3) матеріали періодичних видань.

У процесі дослідницьких операцій з джерелами з'ясовувалися їхня наукова цінність для дослідження проблеми, атрибуція, автентичність, достовірність, ступінь об'єктивності вміщених фактів та відомостей. Водночас, у процесі роботи встановлювалося, які документи вже застосовано у працях

попередників. Джерельна база із зазначеної теми достатньо репрезентативна і цілком дозволяє розв'язати досліджувані питання.

Базуючись на загальновідомих принципах історичної науки, таких як історизм, об'єктивність, системність, науковість, всебічність, конкретність, діалектичний принцип із застосуванням історичного, цивілізаційного, ціннісно-гуманістичного, регіонального підходів, а також загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціально-історичних методів дослідження, було проведено комплексний аналіз діяльності органів розвідки на території УССР/УРСР в 1920–1980-х рр. Комплексне застосування переліченого інструментарію дозволили опрацювати весь масив наявних джерел, структурувати отриману фактографію та здійснити її аналітичне осмислення.

– Досліджено діяльність радянських розвідувальних служб та їх вплив на становище в державі. Вплив розвідувальних служб на становище в державі не був однозначним. Історія розвідки та контррозвідки викликала постійний інтерес у широкого кола читачів. Ця обставина значною мірою визначила дослідницьку активність у цьому напрямку багатьох учених, публіцистів, письменників, ветеранів спецслужб. Але водночас чітко визначалась одна негативна тенденція.

Більшість авторів у розкритті минулого радянських спецслужб воліють орієнтуватися на руйнівну складову їхньої багатогранної держави. Саме існування такої діяльності рішуче заперечувалось, а якщо і коментувалося, то тільки стосовно ворогів радянської влади.

Місце розвідувальних служб у структурі політичної влади та інститутів державності є невизначеним, так само, як і їх роль у прийнятті політичних рішень. Можливо, ореол секретності, який приховує діяльність всіх спецслужб, став причиною того, що ця тема ще не в достатній мірі увійшла до кола уваги не тільки вітчизняних, а й зарубіжних дослідників.

– Проаналізовано та оцінено масштаби діяльності розвідки на території УССР/УРСР. Виходячи з цього можна сказати, що розвідувальні служби є активними учасниками як зовнішньополітичного, так і політичного процесу всередині держави. Серед завдань, які вирішує розвідка, є не лише прагнення «знати все», тобто здобування розвідувальних даних, а й їх аналіз та опрацювання певних сценаріїв розвитку ситуації, пропозиція імовірних рішень, розробка геополітичних проектів та активна участь у їх реалізації.

– Розкрито сутність військової розвідки і таємної поліції в системі органів державної безпеки. Досліджено вектори впливу та функції даних розвідувальних органів, їх переваги та недоліки. До їх компетенції входили функції розвідувально-інформаційного характеру, охорони вищих державних органів і особливо важливих об'єктів, забезпечення урядового зв'язку, охорони державних кордонів, боротьби з бандитизмом, державною зрадою, шпигунством, диверсіями, заколотами, інакомисленням, економічними злочинами. Радянські органи держбезпеки були тісно пов'язані з правлячою партією, фактично являли собою її бойовий і каральний загін.

– Проаналізовано напрямки діяльності агентурної розвідки та її значення. Напрямки діяльності агентурної розвідки поділялися на два види, залежно від поставлених завдань: стратегічну, призначену для отримання в мирний і воєнний час розвідувальних відомостей, та оперативну, притаманну воєнній розвідці і є одним з видів бойового забезпечення збройних сил. Визначено, що головною метою при керівництві роботою агентурної розвідки була спрямованість її діяльності на забезпечення виконання основних розвідувальних завдань, забезпечення безпеки, безперервності і ефективності роботи агентури в кожній ситуації і при будь-яких умовах.

– Висвітлено роль жінки у розвідувальній роботі та її переваги над противником. Доведено, що радянські спецслужби часто використовували жінок на оперативній роботі, причому це не завжди узгоджувалося з

принципами моралі. Початок Другої світової війни мотивував СРСР до ще активнішого використання жіночого фактора в оперативній роботі. У результаті підпільниці не тільки серйозно ризикували своєю честю, а й перебували під постійним психологічним тиском з боку співвітчизників.

– Проаналізовано спрямовані проти нацистських агресорів основні напрями контррозвідувальної діяльності радянських спецслужб на території України в 1941–1944 рр. Розвідувальна та контррозвідувальна діяльність радянських спецслужб проти агресора мала свою специфіку. В ході дослідження виявлено підпорядкованість результатів її роботи рішенням вищого державного керівництва. Мета радянських розвідувальних служб у боротьбі з агресором полягала в нейтралізації підривних акцій агентури противника, розвідувальної та інформаторської мереж, використовуючи при цьому методи оперативної роботи.

– Висвітлено організаційну структуру та діяльність, організаційно-функціональний устрій контррозвідувальної організації «СМЕРШ». У ході дослідження було розкрито переваги та недоліки розвідувальної роботи даної спецслужби. Незважаючи на непоодинокі порушення прав громадян в умовах відновлення діяльності органів і підрозділів розвідувальних служб, «СМЕРШ» НКВС УРСР забезпечили викриття осіб, які скомпрометували себе співпрацею з ворогом і намагалися проникнути на службу в органи і підрозділи системи НКВС.

Отже, вивчення минулого спецслужб відкриває широкі перспективи для глибшого пізнання історії української розвідки в різні періоди її існування, а також боротьби нашого народу за суверенність і соборність. Наявність спецслужб або елементів спеціальної діяльності в рамках різних історичних типів національної державності підкреслює тривалість традиції державотворення в Україні.

АНОТАЦІЯ

Черничко Л. Ю. Формування та становлення розвідувальних служб на території УРСР (1920 – 1980-ті рр.). – На правах рукопису.

У дипломній роботі висвітлено діяльність органів розвідки на території УСРР/УРСР в 1920–1980-ті рр. – КДБ та ГРУ. Досліджено діяльність радянських розвідувальних служб та їх вплив на становище в державі. Доведено, що розвідувальні служби є активними учасниками як зовнішньополітичного, так і політичного процесу всередині держави. Установлено, що головними завданнями розвідки є здобування розвідувальних даних, їх аналіз та опрацювання певних сценаріїв розвитку ситуації, розробка геополітичних проєктів та активна участь в їх реалізації.

Розкрито сутність військової розвідки і таємної поліції в системі органів державної безпеки. Досліджено вектори впливу та функції даних розвідувальних органів, їх переваги та недоліки. Проаналізовано види і напрямки діяльності агентурної розвідки (стратегічна і оперативна).

Висвітлено роль жінки у розвідувальній роботі та її переваги над противником. Доведено, що радянські спецслужби часто використовували жінок на оперативній роботі, причому це не завжди узгоджувалося з принципами моралі. Початок Другої світової війни мотивував СРСР до ще активнішого використання жіночого фактора в оперативній роботі.

Проаналізовано спрямовані проти нацистських агресорів основні напрями та специфіку контррозвідувальної діяльності радянських спецслужб на території України в 1941–1944 рр. Висвітлено організаційну структуру та діяльність, організаційно-функціональний устрій контррозвідувальної організації «СМЕРШ». Розкрито переваги та недоліки розвідувальної роботи даної спецслужби.

Ключові слова: Друга світова війна, спецслужби, контррозвідка, радіоконтррозвідка, розвідка, агентурна робота, оперативне мистецтво, КДБ, ГРУ, шпигунство, вербовка.

SUMMARY

Chernichko L. Y. Formation and establishment of intelligence services on the territory of the USSR in the 20-80's of the XX Century – Manuscript.

Graduate work for obtaining an educational degree «Master». Petro Mohyla Black Sea National University. – Mykolaiv, 2020.

The diploma work investigates the activities of intelligence agencies in the USSR in 1920–1980. The main focus is on the activities of intelligence and counterintelligence, the KGB – the State Security Committee of the USSR (KGB of the USSR) – the Union-Republican body of public administration in the field of state security, GRU – Main Intelligence Directorate – special service, foreign intelligence body of the Ministry of Defense of the USSR, central management body of military intelligence in the USSR Armed Forces and intelligence (type of intelligence) – extraction of information of political, economic, military, military-technical and scientific-technical nature - illegal spies and specially recruited secret agents, as well as spies operating under the guise of legal institutions.

It is established that the emergence and functioning of such special purpose bodies are not determined solely by the nature or peculiarity of Soviet power. If we turn to an unbiased analysis of this phenomenon, it turns out that in the state mechanism of many countries, regardless of their political orientation, you can find similar special structures, the degree of development of which is largely determined by economic and political status. This is not surprising, because secret political activity has long been an attribute of the state. It is proved that in some historical periods, depending on the change of power and other factors, the history of the Soviet secret services was characterized by a departure from historical truth, which was carried out by various methods - from complete silence of such facts to the creation of ideological myths very far from the truth. It was found that the intelligence services have long been considered an instrument of power that can effectively solve a number of problems in

the interests of the state. However, ignoring or underestimating their role can lead to catastrophic consequences - internal disorder, loss of independence and territorial integrity.

Keywords: World War II, special services, counterintelligence, radio counterintelligence, intelligence, intelligence work, operational art, KGB, GRU, espionage, recruitment.